

ANETA BUCHNER

STRUKTURA PRZESTRZENNO-FUNKCJONALNA OSADY Z WCZESNEJ EPOKI ŻELAZA W STARYM ŚLESZOWIE, POW. WROCŁAWSKI

SPATIAL AND FUNCTIONAL STRUCTURE OF THE SETTLEMENT FROM
THE EARLY IRON AGE IN STARY ŚLESZÓW, WROCLAW DISTRICT

Abstract: The study of spatial and functional structure of settlements is currently one of the most important directions in the archeology of the Bronze Age and the early Iron Age. The development in this field took place due to the increase in new sources acquired during rescue excavations conducted on large areas. In studies on the organization of space, not only the quantity, but also the quality of sources is important. In the study of the settlement's organization in Stare Śleszów, GIS tools were used. The purpose of this work is to present a model of a settlement from the early Iron Age in Silesia

Keywords: settlement, spatial analysis, GIS, Silesia, Early Iron Age

WSTĘP

Każdy człowiek, podobnie jak wszystkie inne istoty żywe, określa swoją przestrzeń egzystencjalną poprzez jej zajmowanie, przekształcanie i nadawanie odpowiedniego znaczenia (Baron 2005, 7 – tam dalsza lit.). Sposób zagospodarowania przestrzeni zależy od ładu panującego w kulturze, w której zawierają się określone wartości, wzorce, poglądy, prawa, obyczaje, znaczenia oraz pojęcia organizujące kształt społeczeństwa, relacje międzyludzkie i stosunek do otaczającego świata. Efektem zagospodarowania przestrzeni są charakterystyczne „miejsca”: dom, miejsce pracy, świątynie i cmentarze, które powodują „zakorzenienie”. Człowiek, gospodarując w przestrzeni, porządkuje świat zgodnie z przyjętymi wartościami i jednocześnie własnymi zamiarami, tworząc w ten sposób ład przestrzenny, który jest zarazem odpowiednikiem ładu panującego w danym społeczeństwie. Formy przestrzenne wytyczane są przez działania i relacje międzyludzkie, ale również te właśnie formy kształtują odpowiednio ramy ludzkiej działalności (Królikowski, Rylke 2010, 5, 76, 174).

Badania nad przestrzenią od dawna były i nadal są przedmiotem dużego zainteresowania wielu dyscyplin naukowych, między innymi socjologii, geografii, filozofii, ekonomii, gospodarki przestrzennej czy urbanistyki (Domański 2013, Szymańska

2009, Wallis 1971). Podejmowanie problematyki przestrzeni w archeologii odnosi się przede wszystkim do analizy struktur osadniczych w różnej skali: od reliktyw pojeźdźczego osiedla do szerszych studiów regionalnych (Kobyliński 1988, 54). W ostatnim czasie podejmowane są również analizy obiektów sepulkralnych (Woźny 2000). Badania socjotopografii w literaturze archeologicznej dotyczą przeważnie źródeł z okresu średniowiecza i czasów późniejszych (Kurnatowscy 1983, 90; Leciejewicz 1983, 143–149). Można to tłumaczyć przede wszystkim liczbą, a także jakością odkrywanych archeologicznie źródeł, która wynika ze stanu ich zachowania oraz skali rozpoznania zasięgu osadnictwa. Duże znaczenie mają tutaj również przekazy historyczne, które znakomicie uzupełniają i weryfikują archeologiczne analizy artefaktualne. W przypadku najstarszych reliktyw z epoki kamienia i epoki brązu dysponuje się na ogół ograniczoną bazą źródłową, prezentującą zróżnicowany stopień czytelności i ograniczone możliwości interpretacyjne, spowodowane transformacjami pierwotnych kontekstów depozycyjnych (Kadrow 1991, 11–15; Połtowicz-Bobak 2011, 270).

Problematykę badań socjotopografii osad poruszył w ostatnim czasie B. Gediga w odniesieniu do źródeł z wczesnej epoki żelaza, zwracając przy tym uwagę na dotychczasowy ograniczony ich zestaw, który uniemożliwiał podjęcie ukierunkowanych w tym zakresie działań. Możliwości analizy struktur przestrzennych i funkcjonalnych pojawiły się wraz z postępem ratowniczych prac wykopaliskowych, prowadzonych w skali wielkoprzestrzennej w ostatnich kilkunastu latach (Gediga 2004 – tam dalsza lit.). Niektóre znaleziska skłaniają obecnie do podjęcia próby szerszych analiz organizacji przestrzeni, również w aspekcie społecznym. Jest to podyktowane przede wszystkim rysującym się nowym obrazem sytuacji społeczno-kulturowej w okresie wczesnej epoki żelaza na Śląsku i odmienną, aniżeli postrzegana dotychczas, rolę kultury halsztackiej w tym procesie. (Gediga 2008, 169–171; 2010; 2014, 16–17).

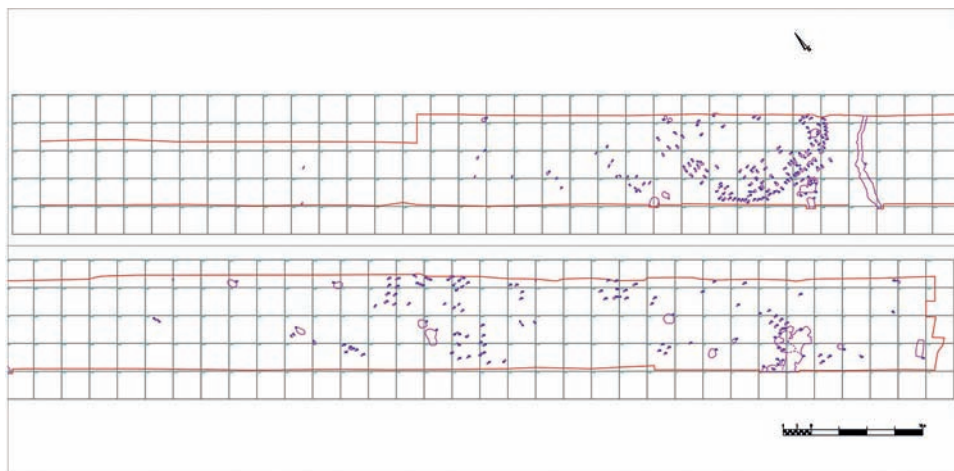
Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie modelu struktury przestrzenno-funkcjonalnej osady z okresu halsztackiego C, którą odkryto w roku 2000 podczas ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku nr 17 w Starym Śleszowie, powiat wrocławski, w aspekcie zjawisk społecznych, zachodzących w tym okresie na Śląsku. Należy podkreślić, że ślady osady ze Starego Śleszowa stanowią pierwsze odkrycie tego rodzaju osadnictwa na terenie Śląska. W latach: 2000–2002, również w trakcie szerokopłaszczyznowych badań ratowniczych, odsłonięto relikty podobnej osady na stanowisku nr 19 w Milejowicach, położonej zaledwie kilka kilometrów od osiedla w Starym Śleszowie (Bugaj, Kopiasz 2006, 175–178). Następne lata przyniosły odkrycie pozostałości jeszcze jednego założenia osadowego z konstrukcjami palisadowymi na stanowisku nr 8 w Zabrodziu, zlokalizowanym kilkanaście kilometrów na północ od wyżej wymienionych. Prace wykopaliskowe prowadzono tam w okresie: 2006–2008 r. (Baron *et al.* 2011, 343–344).

METODY BADANIA OSADY W STARYM ŚLESZOWIE

Stanowisko nr 17 w Starym Śleszowie zostało wytypowane do ratowniczych badań wykopaliskowych w związku z inwestycją drogową w obrębie przebudowywanej autostrady A-4. Zasięg stanowiska, określony w AZP, który koncentrował się w części wysuniętej na południe w stosunku do wyznaczonego w trakcie badań ratowniczych obszaru, uległ znacznemu powiększeniu i przesunięciu (Kopiasz 2003, 102, ryc. 1). Prace terenowe na stanowisku trwały od 30.03.2000 r. do 15.09.2000 r. W obrębie powierzchni 195 arów zarejestrowano łącznie ślady 283 obiektów, z których większość jest związana chronologicznie z osadą kultury łużyckiej w okresie HA C.

Badania ratownicze, jak sama nazwa wskazuje, mają charakter zabezpieczający przed całkowitym zniszczeniem nawarstwień kulturowych na danym stanowisku archeologicznym. Z uwagi na tempo realizowanych inwestycji, działania te są zwykle prowadzone dość intensywnie, co z kolei wymusza dostosowanie odpowiedniej metodyki prac wykopaliskowych i dokumentacyjnych. Również w przypadku Starego Śleszowa badania wykopaliskowe prowadzono w stosunkowo krótkim okresie. Prace związane z odsłonięciem zalegających na stanowisku nawarstwień ornych i pozostałości warstwy kulturowej, która zachowała się szczątkowo, były prowadzone w obrębie wyznaczonej siatki arowej. Dokumentowanie znalezisk pozyskiwanych z nawarstwień odbywało się w zakresie ćwiartek ara, które tym samym stanowią najmniejszą jednostkę przestrzenną dla lokalizacji obiektów nieruchomych i artefaktów na stanowisku. W literaturze taka metoda, zakładająca zsumowanie zabytków z większej powierzchni i zainwentaryzowanie pod jednym wspólnym numerem, określana jest jako „zaokrąglenie dokładności pomiaru” i pomimo, że jest obciążona dużą skalą błędów odnośnie do pierwotnej lokalizacji zabytków, to w niektórych przypadkach w trakcie badań po prostu konieczna (Hołubowicz 1948, 144). Efektem kilkumiesięcznych prac terenowych w Starym Śleszowie było odkrycie pozostałości osady kultury łużyckiej ze śladami fragmentarycznie zachowanego dookólnego ogrodzenia palisadowego, wewnątrz którego zarysowały się negatywy po budynkach słupowych ustawione wzdłuż palisady i pustego wewnątrz placu oraz kilku innych budowli znajdujących się w strefie poza ogrodzeniem (ryc. 1). Na podstawie wyników późniejszych badań prowadzonych na innych stanowiskach, gdzie odkryto relikty podobnych założeń, można z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że badania terenowe w Starym Śleszowie ukazały zaledwie niewielki fragment zasięgu osady (Bugaj, Kopiasz 2006; Baron 2011).

Kolejny etap badania śladów osadnictwa z wczesnej epoki żelaza na stanowisku w Starym Śleszowie obejmował opracowanie pozyskanych wykopaliskowo źródeł pod kątem przynależności chronologicznej, funkcjonalnej, typologiczno-stylistycznej, a także określenia składu gatunkowego populacji zwierząt, których szczątki udało się licznie pozyskać z obiektów osadowych i warstwy kulturowej. Wykonane zostały także analizy petrograficzne dla wybranych narzędzi kamiennych. Wyniki tych prac opublikowano w jednym z tomów Archeologicznych Zeszytów Autostradowych

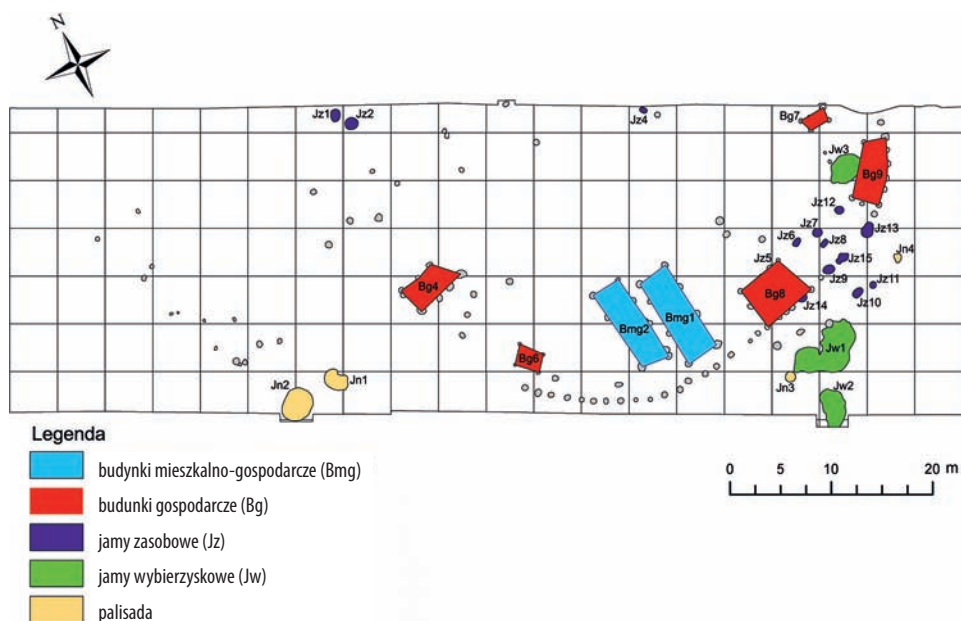

Ryc. 1. Stary Śleszów, stan. 17, powiat wrocławski. Plan stanowiska z zaznaczonym obszarem badań ratowniczych. Oprac. Aneta Buchner

(Kopiasz 2003, 101–252). W obrębie omawianego stanowiska wyróżniono ślady kilku budowli słupowych, będących pozostałościami budynków, a także obiektów ziemnych o różnej funkcji. Niewątpliwie najciekawsze jest rozplanowanie obiektów wewnątrz ogrodzenia palisadowego, oddzielającego fragment przestrzeni z otocznia całej osady (ryc. 2).

W literaturze archeologicznej dotyczącej badań osadniczych często można spotkać się z postulowaniem konieczności stosowania systemów informacji geograficznej w analizach przestrzennych na różnych poziomach i w różnej skali (Kadrow 1995, 62; Baron 2007, 100). W ciągu ostatnich lat wyraźnie wzrosło zainteresowanie narzędziami GIS. Dotyczy to jednak badań w skali makroregionalnej, w których dane wejściowe, służące analizom, stanowią mapy, najczęściej w skali 1:10 000 i większej. Znacznie rzadziej spotyka się zastosowanie GIS w analizie struktur przestrzennych obiektów, bądź rozmieszczenia zabytków na stanowisku i relacji zachodzących między nimi (Mikołajczyk 2007, 17–18, 21–25; Skowron 2007, 12–13, 22–23). Taka próba została podjęta dla osady odkrytej w Starym Śleszowie. Głównym celem tych badań było sprawdzenie możliwości oraz przydatności wybranych narzędzi systemów informacji geograficznej w opracowaniu modelu organizacji przestrzennej i funkcjonalnej założenia osadowego w zasięgu wspomnianego stanowiska, przy wykorzystaniu danych źródłowych pozyskanych w trakcie badań wykopaliskowych i ustaleń poczynionych w dalszych etapach opracowania materiałów (Buchner 2013).

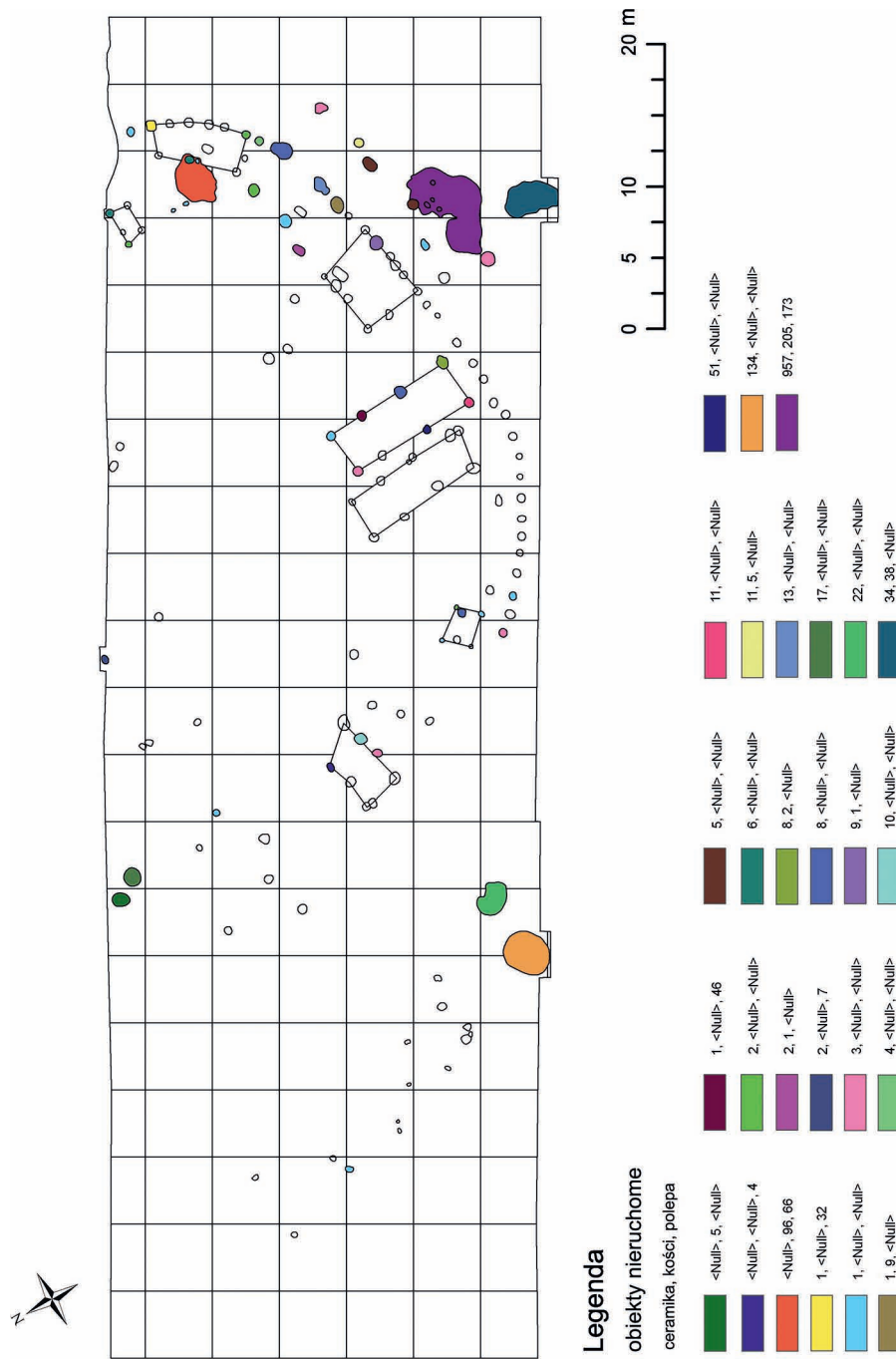
Analizy w GIS obejmowały utworzenie siatek poligonów Thiessena dla wydzielonych klas obiektów: budynków i jam gospodarczych oraz dla klasy budynków (ryc. 5A). Zgodnie z założeniem metody wieloboków Thiessena, według której każdy z poligonów wyznacza strefę wpływu jednego obiektu na otoczenie, a punkt centralny tego obiektu znajduje się wewnątrz wieloboku, celem analizy było w tym przypadku

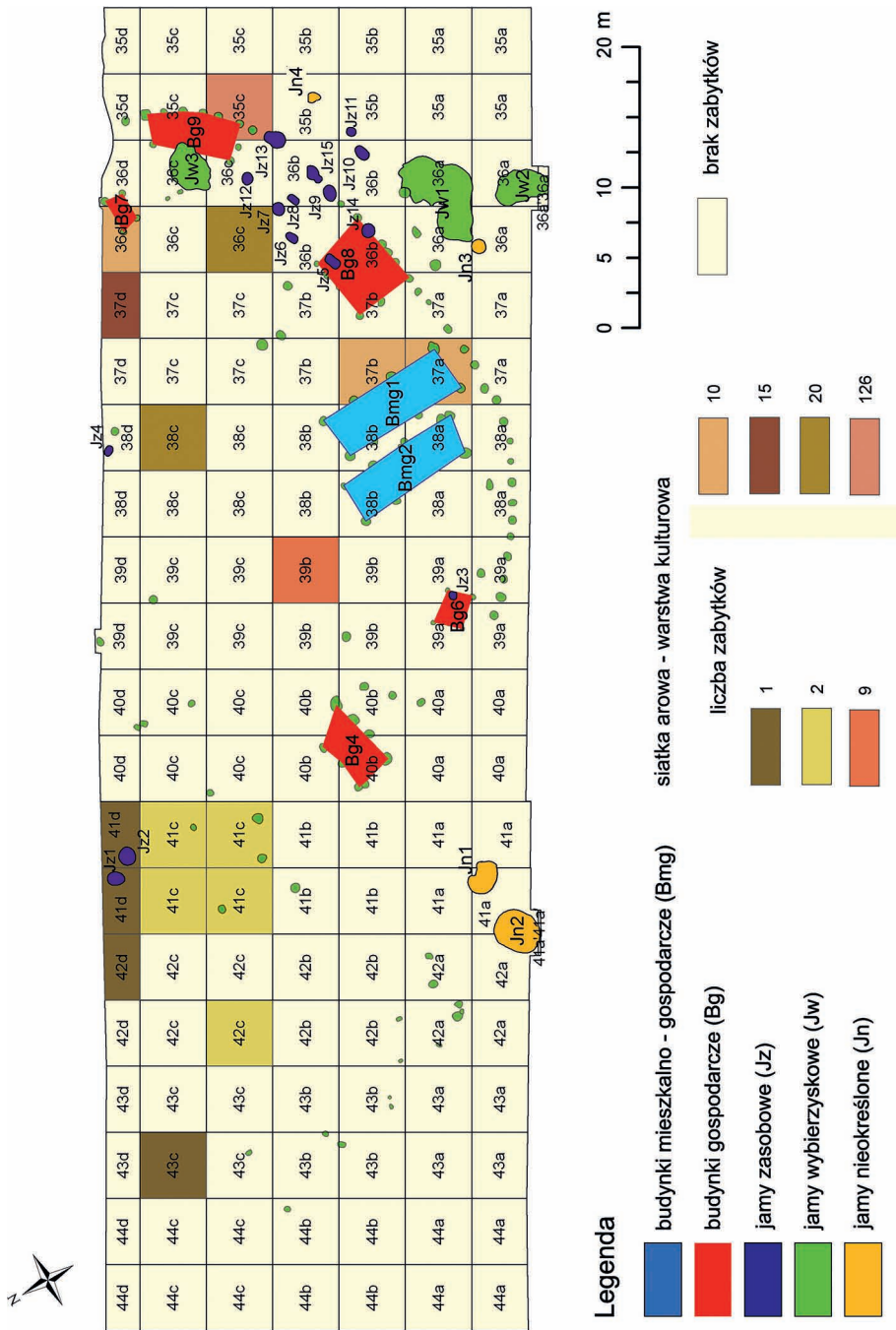
Ryc. 2. Stary Śleszów, stan. 17, powiat wrocławski. Podział funkcjonalny obiektów w obrębie palisady. Oprac. Aneta Buchner

zbadać podział przestrzeni pod kątem funkcjonalnym i próba odpowiedzi na pytanie: czy organizacja osady miała charakter strefowy, związany z określoną działalnością gospodarczą, czy raczej spełniała funkcję mieszkalno-gospodarczą (Buchner 2013, 791 – tam dalsza lit.)? Analizy Thiessena wykazały, że podział przestrzeni osady miał charakter wyraźnie zaplanowany i dobrze przemyślany. Zabudowa mieszkalno-gospodarcza była otoczona od strony zachodniej i wschodniej obiektami związanymi z działalnością gospodarczą, a całość zabudowy koncentrowała się wokół pustego placu (ryc. 2, 5A, 5B).

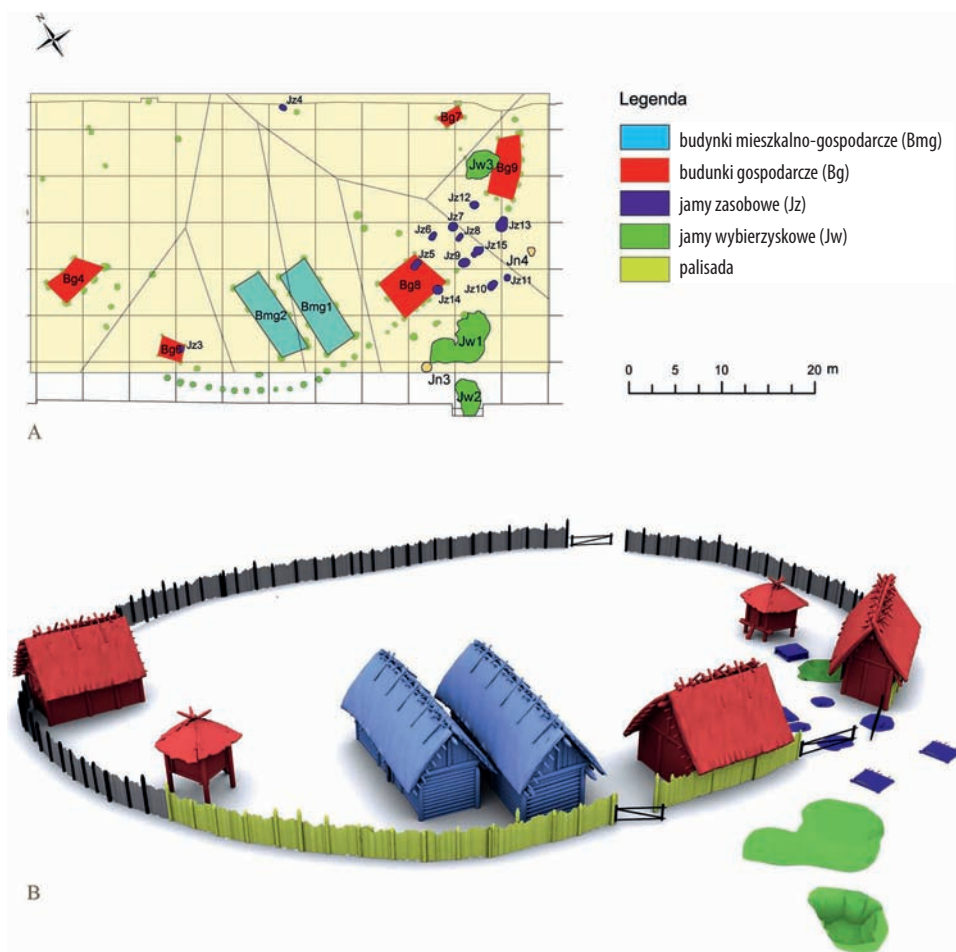
Kolejny etap badań z wykorzystaniem narzędzi GIS miał na celu statystyczną prezentację zawartości artefaktualnej w obrębie zarejestrowanej na przestrzeni stanowiska warstwy kulturowej, a także w wypełniskach obiektów nieruchomości. Głównym celem tych zabiegów było przede wszystkim zweryfikowanie funkcji obiektów, ustalonej przez J. Kopiasza w toku analizy źródłowej, a także zobrazowanie rozmieszczenia zabytków na przestrzeni osady i próba określenia stopnia zaburzenia ich pierwotnej lokalizacji na skutek działania różnorodnych procesów podepozycyjnych, głównie o charakterze antropogenicznym, które zachodziły na stanowisku od czasu użytkowania osady aż do momentu eksploracji archeologicznej (Buchner 2013, 792 – tam dalsza lit.). W tym celu zastosowane zostały metody wizualizacji i symbolizacji przy użyciu „wielu atrybutów”, które obejmowały najliczniejsze kategorie zabytków: ceramikę, polepę glinianą i kości oraz metoda kartogramu, prezentującą w ujęciu statystycznym intensywność danego zjawiska za pomocą stopniowanej skali barw (ryc. 3, 4).

Ryc. 3. Stary Sleszów, stan. 17, powiat wrocławski. Rozkład ilościowy zabytków w obiektach. Oprac. Aneta Buchner

Ryc. 4. Stary Sileszów, stan. 17, powiat wrocławski. Rozkład ilościowy zabytków w obrębie warstwy kulturowej. Oprac. Aneta Buchner

Ryc. 5. Stary Śleszów, stan. 17, powiat wrocławski. Strefy wpływu budynków przedstawione za pomocą siatki poligonów Thiessena (A). Rekonstrukcja trójwymiarowa osady z wczesniej epoki żelaza (B). Oprac. Aneta Buchner i Małgorzata Markiewicz

MODEL STRUKTURY PRZESTRZENNO-FUNKCJONALNEJ OSADY W STARYM ŚLESZOWIE

Osada w Starym Śleszowie została odsłonięta tylko w niewielkim zakresie, jak już zostało wcześniej wspomniane. Z zachowanych relikwów największe znaczenie w badaniach organizacji tego założenia ma jego część ze śladami dookólnego ogrodzenia palisadowego. Zasadniczym celem badań jest w tym przypadku próba odpowiedzi na pytanie dotyczące funkcji, jaką mogła pełnić przestrzeń wydzielona ogrodzeniem palisadowym w obrębie całej osady i wewnątrz palisady. Pomocne w tym przypadku okazują się wyniki rozmieszczenia poszczególnych kategorii zabytków w obrębie

zdefiniowanych funkcjonalnie obiektów, które uzyskano przy pomocy narzędzi GIS (Buchner 2013, 792–793, ryc. 5–6; tab. 1).

Przeprowadzony na etapie analizy źródłowej podział funkcjonalny obiektów w zakresie ogrodzenia i w jego najbliższym sąsiedztwie obejmuje dwa budynki ośmio-słupowe, usytuowane w bardzo bliskiej odległości od siebie, skierowane krótszymi ścianami do ogrodzenia i placu, następnie pięć mniejszych budynków czterosłupowych rozmieszczonych pojedynczo, bądź wspartych jedną ścianą o ogrodzenie, oraz kilkanaście obiektów ziemnych o różnej funkcji (Kopiasz 2003, 103–125). Większość obiektów rozmieszczona była wzdłuż ogrodzenia, które zachowało się częściowo (ryc. 2).

Od strony południowo-zachodniej osady, w części poza palisadą, znajdowały się dwie jamy o bliżej niesprecyzowanej funkcji: obiekty nr 6 i 7, które w niniejszym artykule mają odpowiednio oznaczenia: Jn1 i Jn2, przyjęte w na potrzeby analiz GIS (Buchner 2013, 789). Kształt, cechy metryczne i zawartość artefaktualna obiektu nr 7 (Jn2) mogą wskazywać na charakter mieszkalny. Za taką interpretacją przemawia przede wszystkim owalny zarys oraz wypłaszczone dno, usytuowane na głębokości 0,4 m poniżej poziomu calca, z zaznaczonym lekko obniżeniem od strony północno-wschodniej, które pełniło najprawdopodobniej funkcję wejścia do obiektu. Nie zarejestrowano w tym obiekcie śladów paleniska czy ogniska. Zadaszenie obiektu mogła stanowić lekka konstrukcja w typie szałasowym (Kopiasz 2003, 125). W obiekcie znaleziono liczne fragmenty polepy glinianej, którą najpewniej wykorzystywano do uszczelniania konstrukcji. Ponadto w warstwie poziomu użytkowego odkryto 134 ułamki ceramiki pochodzącej z różnego typu naczyń, spośród których reprezentowane są tu ułamki naczyń wazowatych, czerpaków, miseczek i 1 fragment talerza krążkowego (tabela I, ryc. 3). Nie natrafiono tu na ślady ceramiki grubościenniej, wykorzystywanej do przygotowywania żywności, zwanej kuchenną, oraz żadne ślady kości, które jako odpady pokonsumpcyjne powinny trafić w miejsca pełniące funkcję „śmietników”, i w tym przypadku wydaje się uzasadnione przyjęcie takiego założenia. Zestaw naczyń, należących do ceramiki stołowej w tym obiekcie, zdaje się potwierdzać funkcję związaną z zamieszkiwaniem i konsumpcją, a nie przygotowywaniem pożywienia.

W odległości mniejszej niż 2 m, w kierunku północno-wschodnim od omówionego powyżej obiektu nr 7 (Jn2) – półziemianki, zlokalizowano kolejny obiekt nr 6 (Jn1), który na etapie analizy źródłowej został zaklasyfikowany jako jama o nieokreślonej funkcji (Kopiasz 2003, 124). Takie cechy, jak: lokalizacja tego obiektu względem wspomnianej półziemianki, regularny owalny zarys poziomy jamy, płytkie płaskie dno ze stromymi ściankami, a także zawartość kulturowa, na którą składa się zestaw 22 fragmentów ceramiki i fragment formy odlewniczej przy braku kości i polepy glinianej, nasuwają przypuszczenie o związku funkcjonalnym z półziemianką. Zbiór ceramiki w tym obiekcie reprezentują głównie ułamki naczyń grubszej roboty, czyli garnków, mis i naczynia wazowatego. Jama nr 6 (Jn1) mogła służyć jako rodzaj zaplecza gospodarczego dla półziemianki, związanego z przygotowywaniem

Tabela I. Stary Sleszów, stan. 17, powiat wrocławski. Zestawienie zawartości kulturowej obiektów. Oprac. Aneta Buchner

Typ funkcjonalny obiektu	Oznaczenie obiektu na potrzeby analizy GIS (ryc. 2)	Ceramika	Kości	Polepa	Inne zabytki
Budynek mieszkalno-gospodarczy	Bmg1 Bmg2	Kilka fragmentów	–	Drobne grudki w dołach posłupowych	–
Budynek gospodarczy	Bg1 – Bg9	Kilka fragmentów	–	Drobne grudki w dołach posłupowych	Rozcieracz kamienny w Bg 4
Półziemianka Obiekt nr 7	Jn2	134 fr. w tym naczyń wazowatych, talerza krążkowego, czerpaków zdobionych, misy i nieokreślonych	–	Drobne grudki w części środkowej obiektu	–
Jama nieokreślona Obiekt nr 6	Jn1	22 fr. ceramiki, w tym naczyń wazowatych, garnków, mis, czarki i nieokreślonych	–	–	Fragment glinianej formy odlewniczej
Jama wybierzyskowa Obiekt nr 27	Jw1	957 fr. ceramiki, w tym fr. naczyń wazowatych malowanych, fr. miseczek, czarka, czerpak zdobiony i nieokreślone	199 fr. kości	173 grudki polepy	4 przedmioty kościane – półfabrykaty
Jama Wybierzyskowa Obiekt nr 174	Jw3	198 fr. ceramiki, w tym naczyń wazowate, czerpaki, talerze krążkowe, czarka, miski, garnki i nieokreślone	95 fr. kości	96 grudek polepy	–
Kompleks jam zasobowych	Jz1 — Jz15	2–4 fr. ceramiki	–	–	–

bądź przechowywaniem pożywienia. Zastanawiająca jest obecność fragmentu formy odlewniczej w wypełniku obiektu (tabela I). Nie ma żadnych przesłanek w postaci śladów palenisk czy ułamków surowca brązu, potwierdzających jej użycie w tym miejscu ani w najbliższej okolicy. W związku z tym, nasuwa się przypuszczenie, że mogła być w tym miejscu jedynie przechowywana wraz z innymi przedmiotami w trakcie użytkowania jamy albo znalazła się przypadkowo na skutek późniejszych transformacji podepozycyjnych.

Odkryte wewnątrz palisady budynki wyróżniają się przede wszystkim wielkością i sposobem rozmieszczenia na planie osiedla (ryc. 2). Wszystkie te obiekty charakteryzują się konstrukcją słupową, natomiast różnią powierzchnią użytkową, która wyznacza charakter i stabilność wzniesionej budowli. Wśród zarejestrowanych pozostałości wyróżniają się trzy grupy funkcjonalne budynków. Grupę pierwszą stanowią dwa ośmiosłupowe obiekty mieszkalno-gospodarcze, które reprezentuje budynek nr 1 (Bmg1) i budynek nr 2 (Bmg2), położone równolegle do siebie wzdłuż osi dłuższej i skierowane krótszymi ścianami do ogrodzenia od strony południowo-wschodniej oraz w kierunku placu od strony północno-zachodniej. Oba budynki miały na planie powierzchnię około 27–35 m². Ich bliskie położenie względem siebie skłania

do rozważań pod kątem wielofazowego użytkowania osiedla. Wzniesienie budynku w drugiej fazie zabudowy mogło nastąpić w niedługim okresie czasu po zniszczeniu albo rozbiórce pierwszego. Koncepcję przebudowy może potwierdzać obecność dodatkowych negatywów posłupowych i polepy w obrębie budynku nr 2 (Bmg2), który był najprawdopodobniej wzniesiony jako pierwszy. Usytuowanie tego budynku w nie-dużej odległości od pierwszej, analogicznej budowli, świadczy o świadomym i w pełni przemyślanym kształtowaniu przestrzeni w obrębie istniejącego już w tym czasie ogrodzenia, a być może obecności również innych zabudowań. Wejście do budynków można lokalizować od strony północnej, czyli od placu. W obrębie budynków nie zaobserwowano śladów żadnych ognisk i palenisk, jak również piwniczek magazynujących żywność. Skłania to do przyjęcia koncepcji o innych formach przechowywania zasobów jedzenia i stosowania urządzeń grzewczych (Kopiasz 2003, 108).

Drugą grupę budynków tworzą obiekty o konstrukcji opartej na czterech lub sześciu słupach i zarysie prostokątnym w rzucie poziomym. Funkcjonalnie obiekty te związane były najprawdopodobniej z działalnością gospodarczą. Powierzchnia budynków wynosiła 15–19 m². W ich zarysie również nie obserwuje się pozostałości jam zasobowych ani śladów użytkowania ognia. W obrębie palisady omawianą grupę budynków o charakterze gospodarczym reprezentują: budynek nr 4 (Bg4) budynek nr 8 (Bg8) i budynek nr 9 (Bg9), usytuowane również wzdłuż ogrodzenia, z wyjątkiem budynku nr 4 i budynku nr 7 (ryc. 2). Do kategorii trzeciej zalicza się niewielkich rozmiarów obiekty czterosłupowe, które pełniły najprawdopodobniej funkcję brogów lub małych spichlerzy. Oznaczone są jak budynki gospodarcze o numerach 6 (Bg6) i 7 (Bg7). Są to najmniejsze w tej kategorii funkcjonalnej obiekty, które w rzucie poziomym przyjmują kształt czworoboku. W literaturze spotyka się określenia tych obiektów jako brogi, czyli urządzenia z ruchomym dachem, służące do suszenia słomy lub siana (Kopiasz 2003, 110 – tam dalsza lit.). Również w obrębie budynków gospodarczych, a także ich najbliższym otoczeniu, nie odkryto żadnych pozostałości po zabytkach ruchomych, poza nielicznymi fragmentami ceramiki bądź polepy, które można zauważyć w dołkach posłupowych (tabela I, ryc. 3). Mała frekwencja artefaktów w zasięgu tych obiektów może wskazywać na ich całkowicie przypadkową lokalizację i świadczyć o zachodzących tu procesach podepozycyjnych w czasie użytkowania stanowiska oraz później.

Osobną kategorię funkcjonalną obiektów, które odkryto w zasięgu ogrodzenia palisadowego, stanowią jamy wziemne o różnym przeznaczeniu, związane z działalnością gospodarczą mieszkańców osiedla.

Pierwszą grupę reprezentują trzy obiekty usytuowane od strony wschodniej zarówno wewnątrz palisady (Jw3), jak i poza ogrodzeniem (Jw1 i Jw2). W trakcie analizy źródłowej określone zostały jako jamy wybierzyskowe, które powstały najprawdopodobniej w związku z pozyskiwaniem surowca dla potrzeb budowlanych (Kopiasz 2003, 124). Wtórnie obiekty te mogły pełnić także funkcję śmietnisk, o czym świadczy duża liczba i charakter znalezisk artefaktualnych zalegających w ich wypełniskach. (tabela I, ryc. 3). Na podstawie analizy rozmieszczenia pogrupowanych w odpowiednie

klasy zabytków, występujących w obiektach oraz ich otoczeniu wydzielona grupa jam wybierzyskowych wymaga ponownego zweryfikowania.

Obiekt oznaczony jako Jw1 charakteryzuje się nieregularnym kształtem i głębokością do 0,4 m. W rzucie poziomym wyróżnia się obecnością negatywów posłupowych, które mają związek z jedną fazą użytkowania, oraz śladami obiektów o nieco młodszej chronologii. Zaobserwowane pozostałości konstrukcji słupowych w tej jamie skłaniają do krytycznej refleksji odnośnie do przyjętej przez J. Kopiasza funkcji wybierzyskowej tego obiektu (Kopiasz 2003, 124). Na podstawie analizy modułów budowlanych przeprowadzonej dla obiektów budowlanych z wczesnej epoki żelaza, które pochodzą z terenu Śląska, T. Gralak wykazał istniejące prawidłowości w konstrukcjach tego rodzaju obiektów odkrytych na kilku stanowiskach z tego samego okresu, między innymi w Wojkowicach, Milejowicach i właśnie w odniesieniu do omawianego obiektu ze Starego Śleszowa (Gralak 2013, 33). Jego uwagi skłaniają do przyjęcia interpretacji związanej z funkcją mieszkalną bądź mieszkalno-gospodarczą tego obiektu, który wtórnie mógł stać się miejscem składowania odpadów, o czym świadczy zawartość artefaktualna wypełniska (tabela I, ryc. 3).

Również w przypadku obiektu, określonego jako Jw2, zaobserwowano mniejsze nagromadzenie artefaktów w nawarstwieniach jamy, aniżeli w powyżej omówionym przypadku. Jej funkcja zdefiniowana przez autora opracowania źródłowego, którą łączył z pozyskiwaniem surowca i wtórnym deponowaniem odpadów w charakterze śmietniska, również wydaje się mało przekonująca (Kopiasz 2003, 124).

Ostatni z tej kategorii funkcjonalnej obiekt – Jw3, który zlokalizowano w bezpośrednim sąsiedztwie budynku gospodarczego – Bg9, podobnie jak wymienione powyżej jamy, nie potwierdza ustalonej wcześniej funkcji związanej z eksploatacją gliny, choć w pewnym stopniu wykluczyć tego nie można, przyjmując hipotetyczne założenie, że w trakcie przygotowywania obiektu do użytku nadawano mu odpowiedni kształt i pożądaną głębokość poprzez drążenie podłoża. Wówczas taka funkcja mogłaby zostać ewentualnie spełniona. Wydaje się jednak, że charakter tego obiektu nie był ściśle ukierunkowany na taką działalność. W partiach spągowych profilu tej jamy zarejestrowano ślady po negatywach słupów, które najprawdopodobniej były związane z budynkiem gospodarczym (Bg9), powstałym wcześniej aniżeli jama, którą utworzono zapewne na potrzeby działalności odbywającej się w obrębie wspomnianego budynku. Zawartość kulturowa jamy jest zróżnicowana i bardzo liczna (tabela I, ryc. 3). W trakcie jej eksploracji odkryto łącznie 764 ułamki ceramiki, w większości kuchennej, reprezentowanej przez szeroki zestaw garnków, 7 fragmentów talerzy krążkowych, ponad 60 fragmentów polepy, 96 szczątków kostnych i 1 rozcieracz kamienny. Należy zaznaczyć, że od strony wschodniej budynku (Bg9), przylegającego do omawianej jamy, poza ogrodzeniem palisadowym, zaobserwowano w postaci luźnego skupiska ponad 100 szczątków kostnych (ryc. 4 – ar 35c). Wydaje się, że to skupisko można interpretować właśnie jako rodzaj śmietniska, którego we wcześniejszej analizie funkcji obiektów nie brano pod uwagę, być może ze względu na bliskie sąsiedztwo grupy obiektów ziemnych zdefiniowanych

jako jamy zasobowe. Zastanawiająca jest funkcja budynku i przyległej do niego jamy, a także skupiska odpadów za budynkiem, które w większości stanowią kości. Topografia wspomnianych obiektów (ryc. 2-4) i rodzaj treści kulturowej skłania do zastanowienia się nad interpretacją tego miejsca jako związanego z ubojem zwierząt gospodarskich.

Do kategorii obiektów o charakterze jam związanych z przechowywaniem i konserwowania żywności zaklasyfikowano w obrębie palisady 15 obiektów (ryc. 2). Wszystkie charakteryzują się podobnymi rozmiarami, głębokościami i wypełniskami, co może wskazywać na ich zbliżoną chronologię. Ponadto są usytuowane w trzech regularnych rzędach i niepowiązane stratygraficznie. Początkowo w analizie rozplanowania przestrzenno-funkcjonalnego osady w Starym Śleszowie przyjęta została interpretacja, która wskazała na wyraźnie wydzielającą się strefę działalności gospodarczej w tej części osady (Buchner 2013, 790-791; ryc. 5A). Jednak w wyniku ponownego przeanalizowania tej grupy obiektów, bardziej prawdopodobne wydaje się ich interpretowanie jako pozostałości po konstrukcjach ogrodzenia, czy może raczej bramy prowadzącej do środka osady otoczonej palisadą albo śladów po dobudowanej części ogrodzenia. Analogiczne przykłady rozbudowanych konstrukcji znane są między innymi ze stanowiska w Opatowicach nad Labem w Czechach (Vološek, Sedláček 2010, 275).

Przedstawiony powyżej model struktury przestrzenno-funkcjonalnej osady, chronologicznie związanej z wczesnym okresem epoki żelaza (HaC), został także zrekonstruowany wizualnie przy użyciu trójwymiarowych narzędzi komputerowych (ryc. 5B). Należy podkreślić, że obraz ten powstał w oparciu o wcześniejszą interpretację funkcjonalną obiektów, przyjętą przez autora opracowania źródłowego, J. Kopiasza (Kopiasz 2003, 125). Z uwagi na czasochłonność tworzenia projektów trójwymiarowych, a jednocześnie dużą przejrzystość i aktualność wygenerowanego już wcześniej obrazu wizualnego osady ze Starego Śleszowa, zdecydowano się nie nanosić poprawek związanych z reinterpretacją funkcji wybranych obiektów. Wydaje się, że opisane powyżej zmiany są wyraźnie zauważalne na rycinie prezentującej model wizualny osady.

SPOŁECZNE ASPEKTY STRUKTURY PRZESTRZENNO-FUNKCJONALNEJ OSAD Z WCZESNEJ EPOKI ŻELAZA NA ŚLĄSKU

Porównując strukturę osad kultury łużyckiej ze schyłku epoki brązu (Baron 2005) do młodszych, z okresu wczesnej epoki żelaza, jak na przykład osiedle w Starym Śleszowie, Milejowicach czy Zabrodziu, które odkryto na Śląsku (Kopiasz 2003; Bugaj, Kopiasz 2006; Baron, Golański, Schellner 2011), oraz zlokalizowanych na terenach sąsiednich: w Opatowicach nad Labem (Vološek, Sedláček 2010) i w Podoři (Tajer 2016), zauważyć można wyraźnie różnice w ich rozplanowaniu. Schyłkowobrzozowa osada rozpoznana w Polwicy, pow. wrocławski, charakteryzuje się zabudową w typie

zagrodowym i usytuowana była na otwartym terenie. Układ rozplanowania zagród miał charakter wyraźnie zorganizowany, ale zdecydowanie odmienny od wyżej wspomnianych osad z okresu halsztackiego. Wszystkie zagrody w Polwicy rozmieszczone były obok siebie w układzie liniowym (Baron 2005, ryc. 3). Każda z nich zbudowana była w oparciu o sytuowany w centrum budynek słupowy i towarzyszące mu podręczne obiekty, związane z egzystowaniem zagrody. W przypadku osiedli halsztackich, jak na przykład omawiane w niniejszym artykule ze Starego Śleszowa, można zaobserwować celowe, w miarę regularne zagospodarowanie przestrzeni w układzie koncentrującym zabudowę wokół pustego placu. Układ taki jest charakterystyczny również dla pozostałości osady w Milejowicach (Bugaj, Kopiasz 2006, ryc. 2). Podobny rozkład miało również jedno ze skupisk obiektów w Zabrodziu (Baron *et al.* 2011, ryc. 3). Zbliżone struktury wykazują również pozostałości osad z Opatovic i Podhoří w Czechach (Tajer 2016, 398).

W literaturze przedmiotu ślady kolistych ogrodzeń na osadach z okresu halsztackiego interpretowane są jako jeden z wyraźnych przejawów zmian zachodzących w społeczeństwie tego okresu na Śląsku, które dokonywały się pod wpływem silnych oddziaływań napływających z kręgu kultury halsztackiej (Gediga 2004, 414). Zmiany te są szczególnie widoczne, gdy w analizie brany jest pod uwagę całokształt dostępnych źródeł, w tym także pochodzących z grobów, na przykładzie których można dostrzec postępujące we wczesnej epoce żelaza zjawisko stratyfikacji społecznej (Gediga 2010, 191–193). Rozwarstwienie społeczne, manifestujące się w wyposażeniu grobów, ma najczęściej związek ze stanem ekonomicznym, który wyraża się obecnością w inwentarzach grobów przedmiotów, które nie należą do kategorii pospolitych i ogólnie dostępnych dla każdego. Jeżeli kryterium stanu majątkowego, jako czynnika decydującego o kształcie społeczeństwa w okresie halsztackim na Śląsku, odnieść do wspomnianych powyżej przykładów osad z dookolną palisadą, to łatwo można uznać je za przejaw daleko posuniętych przemian w tym zakresie. Skala nakładów pracy i środków nałożonych przy budowie takich osiedli w porównaniu z osadami otwartymi w typie zagrodowym, skłania niekiedy do nadinterpretacji ich funkcji i znaczenia. Przykładem mogą być określenia typu: osiedla z elementami fortyfikacji albo osiedla w typie protomiejskim (Kopiasz 2003; Vokolek, Sedláček 2010). Nie ulega wątpliwości, że ich budowa i utrzymanie pochłaniała znacznie więcej środków aniżeli osiedla otwarte, jednak w określaniu funkcji tego rodzaju obiektów warto wesprzeć się analizą rozkładu artefaktów w obrębie przestrzeni osady.

Analizy przestrzenne osiedla w Starym Śleszowie nie potwierdziły szczególnie pod względem ekonomicznym charakteru tego założenia. Nie zaobserwowano tu śladów żadnej wyspecjalizowanej działalności rzemieślniczej, na przykład związanej z obróbką metalurgiczną. W nawarstwieniach obiektów i pozostałości warstwy kulturowej nie odkryto także niczego, co mogłoby świadczyć o szczególnej pozycji społecznej mieszkańców osiedla. Podobne wnioski z badań osady w Zabrodziu pow. wrocławski przedstawiła J. Baron (2011, 353–356). Osiedle w Starym Śleszowie najprawdopodobniej zamieszkiwała społeczność, której podstawą utrzymania była

hodowla zwierząt i rolnictwo. W obrębie analizowanej części ogrodzonej palisadą być może egzystowała rodzina kilkuosobowa, której status społeczny wynikał raczej z innych, aniżeli ekonomiczne, czynników, na przykład pokoleniowych, rodowych bądź administracyjnych. Przyjmując takie założenie, w odniesieniu do innych osad z ogrodzeniami, można zauważyć, że każda przestrzeń otoczona palisadą skupiała grupy ludzi powiązanych ze sobą najprawdopodobniej określonymi wartościami i zależnościami o różnym podłożu i charakterze, które warunkowały tworzenie osobnych grup ludnościowych w obrębie jednego osiedla. Taką sytuację przestrzenną doskonale ilustruje plan osiedla w Milejowicach (Bugaj, Kopiasz 2006, ryc. 2). Grupy takie miały najprawdopodobniej charakter mikrostruktur w obrębie jednej społeczności zajmującej określoną przestrzeń. Istotne znaczenie w dalszych, bardziej pogłębionych badaniach w zakresie tej problematyki, które są konieczne ze względu na rysujący się zupełnie nowy aniżeli dotychczasowy, obraz rzeczywistości społeczno-kulturowej z wczesnej epoki żelaza na Śląsku, ma ustalenie relacji między grupami skupionymi w obrębie ogrodzeń na osadach i określenie, czy reprezentowany archeologicznie obraz przestrzennych struktur jest wyrazem działań kolektywnych w obrębie danej grupy społecznej, czy może objawem pełnej samowystarczalności każdej z nich.

WNIOSKI

Cel postawiony w artykule dotyczył odpowiedzi na pytanie, czy fragment osady z okresu halsztackiego z ogrodzeniem palisadowym, otaczającym zabudowę skoncentrowaną wokół pustego majdanu, stanowi szczególny w obrębie całej osady fragment jej struktury, a także, jaką funkcję mogła pełnić przestrzeń wewnątrz ogrodzenia. Poszukując odpowiedzi na te pytania, wykorzystano wyniki przeprowadzonych wcześniej badań źródłowych i analiz GIS, ukierunkowanych na analizę przestrzenną obiektów w obrębie osady i relacji zachodzących pomiędzy obiektami nieruchomymi i zabytkami (Kopiasz 2003; Buchner 2013). W niniejszym artykule zweryfikowana została funkcja kilku obiektów, co znacząco zmieniło zarysowany wcześniej metodą poligonów Thiessena obraz podziału strefowego osady na część mieszkalną i gospodarczą (Buchner 2013, 790–791). Dotyczy to przede wszystkim obiektów interpretowanych wcześniej jako jamy zasobowe, sytuowane rzędowo między budynkami gospodarczymi, których funkcję należy łączyć raczej z elementami konstrukcji ogrodzenia bądź bramy wejściowej (ryc. 2, 5A). Również przyjęte wcześniej przez J. Kopiasza (2003) identyfikowanie funkcjonalne rozległych obiektów ze śladami konstrukcji słupowych jako obiektów o funkcji wybierzyskowej i wtórnie śmietnikowej wydaje się być nieodpowiednie, szczególnie w świetle badań archeometrycznych T. Gralaka (2013).

Analizy rozkładu zabytków zróżnicowanych pod względem surowca i typu stylistyczno-funkcjonalnego w obrębie poszczególnych kategorii obiektów wpłynęły znacząco na określenie znaczenia wyróżnionych kategorii obiektów (ryc. 3). Należy przy tym pamiętać, że przy stopniu zniszczenia źródeł odkrywanych na osadach, ustalenia te mają niejednokrotnie charakter wyłącznie hipotetyczny, służący jedynie

stworzeniu modelu osady, który można jednak testować z powodzeniem w przypadku innych znalezisk z tego samego okresu chronologicznego.

Na podstawie analizy struktury przestrzenno-funkcjonalnej osady ze Starego Śleszowa stwierdzono, że jej fragment z ogrodzeniem palisadowym jest materialnym przejawem organizacji społecznej ludności zamieszkującej to miejsce. Przestrzeń ogrodzona konstrukcją słupową użytkowana była najprawdopodobniej przez jedną kilkusobową rodzinę, która zamieszkiwała budynek mieszkalno-gospodarczy, naprawiany, a następnie przebudowany w kolejnych latach przez tę samą grupę ludzi, bądź ich następców, powiązanych ukonstytuowanymi w tej grupie społeczeństwa zależnościami, na przykład rodowymi. Budynki o charakterze gospodarczym służyły funkcjonalnie zaspokajaniu potrzeb żywnościowych tej grupy ludzi. W odniesieniu do analogicznych osad z wczesnej epoki żelaza, które odkryto na Śląsku, taka interpretacja fragmentu osady ze Starego Śleszowa wydaje się prawdopodobna.

Podziękowania

Niniejsza praca powstała w ramach realizacji projektu badawczego „Struktury przestrzenno-funkcjonalne osad we wczesnej epoce żelaza na Śląsku w aspekcie społecznym”, finansowanego przez NCN (umowa nr UMO-2015/17/B/HS3/01314) i kierowanego przez prof. Bogusława Gedigę.

LITERATURA

- Baron J. 2005. Przestrzenna organizacja osad ludności kultury łużyckiej na przykładzie stanowiska w Polwicy, powiat wrocławski, Archeologiczne Zeszyty Autostradowe IAiE PAN 4, Autostrada A-4, Wrocław.
- Baron J. 2007. Intra-Site Analysis at Bronze Age Settlements in SW Poland, *Analecta Archaeologica Ressorviensia* 2, 83-100.
- Baron J., Golański A., Schellner K. 2011. Problems of interpretation of early Iron Age fenced settlements. A case study of site 8 from Zabrodzie, Wrocław district, *Sprawozdania Archeologiczne* 63, 319-356.
- Buchner A. 2013. Zastosowanie systemów informacji geograficznej (GIS) w badaniu struktury przestrzennej osady kultury łużyckiej na stanowisku Stary Śleszów 17, pow. wrocławski, (w:) J. Kolenda, A. Mierzwiński, S. Moździoch & L. Żygadło (red.), *Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych, Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gedidze w osiemdziesiąt rocznicę urodzin przez przyjaciół, kolegów i uczniów*. Wrocław, 787-794.
- Bugaj E., Kopiasz J. 2006. Próba interpretacji zabudowy osady z wczesnej epoki żelaza na stanowisku Milejowice 19, pow. wrocławski, (w:) B. Gediga, W. Piotrowski (red.), *Architektura i budownictwo epoki brązu i wczesnych okresów epoki żelaza w Europie Środkowej. Problemy rekonstrukcji*. Biskupin-Wrocław, 175-207.
- Gediga B. 2004. Problemy socjotopografii osad ludności kultury łużyckiej, (w:) E. Kazdová, Z. Měřinský, K. Šabatová (red.), *Kpocť Vladimíru Podborskému*, Brno, 409-418.
- Gediga B. 2008. Nowe przesłanki do badań struktury społecznej ludności kultury łużyckiej w okresie halsztackim, (w:) M. Mogielnicka-Urban (red.), *Opera ex aere. Studia z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*, Warszawa, 169-176.
- Gediga B. 2010. Śląsk – regionalna prowincja kultury halsztackiej, (w:) B. Gediga, W. Piotrowski (red.), *Rola głównych centrów kulturowych w kształtowaniu oblicza kulturowego Europy Środkowej we wczesnych okresach epoki żelaza*. Biskupin-Wrocław, 187-218.

- Gediga B. 2014. Pojęcie kultury halszackiej w świetle nowych badań, (w:) Jiří Juchelka (red.) Doba popelnicových polí a doba halštatská ve střední Evropě. Materiál z XIII. Mezinárodní konference „popelnicová pole a doba halštatská”, Opava, 15-25.
- Gralak T. 2013. Budownictwo i styl w okresie halszackim C na Dolnym Śląsku, (w:) J. Kolenda, A. Mierzwinski, S. Moździoch & L. Żygadło (red.), Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych, Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogusławowi Gedidze w osiemdziesiąt rocznicę urodzin przez przyjaciół, kolegów i uczniów., Wrocław, 329-347.
- Hołubowicz W. 1948. Studia nad metodami badań warstw kulturowych w prehistorii polskiej, Toruń.
- Kadrow S. 1991. Iwanowice stanowisko Babia Góra, cz. I. Rozwój przestrzenny osady z wczesnego okresu epoki brązu, Kraków.
- Kadrow S. 1995. Gospodarka i społeczeństwo. Wczesny okres epoki brązu w Małopolsce, Kraków.
- Kopiasz J. 2003. Osada kultury łużyckiej na wielokulturowym stanowisku Stary Śleszów 17, powiat Wrocław, Archeologiczne Zeszyty Autostradowe IAiE PAN 2, Badania na autostradzie A-4, cz. I, 101-225.
- Kobyliński Z. 1988. Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza, Wrocław.
- Królikowski J., Rylke J. 2010. Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią, Warszawa.
- Kurnatowscy Z i S. 1983. Problematyka kształtowania się osiedli wczesnomiejskich w Wielkopolsce, (w:) J. Żak i J. Ostojka-Zagórski (red.), Studia z dziejów i kultury zachodniej Słowiańszczyzny. Materiały z sesji poświęconej pamięci profesora dra Wojciecha Kóčki, Poznań.
- Leciejewicz L. 1983. O rozwoju miast w księstwie zachodniomorskim na przełomie XII/XIII wieku, (w:) J. Żak i J. Ostojka-Zagórski (red.), Studia z dziejów i kultury zachodniej Słowiańszczyzny. Materiały z sesji poświęconej pamięci profesora dra Wojciecha Kóčki, Poznań.
- Mikołajczyk A. 2007. Analiza skupień kultury hamburskiej ze stanowiska Siedlnica 17, pow. Wschowa, w oparciu o Systemy Informacji Przestrzennej, Śląskie Sprawozdania Archeologiczne 49, Wrocław, 15-28.
- Połowicz-Bobak M. 2011. Space in Archaeological Research-Methods of Reading and Interpretation. An Outline of the Issue, *Analecta Archaeologica Ressorviensia* 6, 237-269.
- Skowron J. 2007. Die Widerspielung der Gesellschaftlichen Struktur auf Grund von Raumplanung des Siedlungskomplexes der Przeworsk Kultur in Rawa Mazowiecka (Mittelpolen) – Eine Einfache Siedlung und eine Hof-siedlung, *Sprawozdania Archeologiczne* 59, 9-40, Kraków.
- Tajer A. 2016. Sídliště z doby halštatské z Podoří u Lipníku nad Bečvou, okr. Přerov, *Præhistorica* 33/1-2 Univerzita Karlova, 381-404.
- Vokolek V., Sedláček R. 2010. The Hallstatt Age „Herrensitz” and Patterns of Urban Settlement in Opatovice nad Labem (Pardubice district, Eastern Bohemia), (w:) B. Gediga, W. Piotrowski (red.), Rola głównych centrów kulturowych Europy Środkowej we wczesnych okresach epoki żelaza, Biskupin-Wrocław, 265-282.
- Wallis A. 1971. Socjologia i kształtowanie przestrzeni, Warszawa.
- Woźny J. 2000. Symbolika przestrzeni miejsc grzebalnych w czasach ciepłopalenia zwłok na ziemiach polskich (od środkowej epoki brązu do dośrodkowego okresu lateńskiego).